

Tjeu van den Berk

IN DE BAN VAN
JUNG
*Nederlanders ontdekken
de analytische psychologie*

Uitgeverij Meinema, Zoetermeer

© 2014 Uitgeverij Meinema, Zoetermeer
ISBN 978 90 211 4367 5 / NUR 770; 681

www.uitgeverijmeinema.nl

Dit boek is mede mogelijk gemaakt door een donatie van meerdere leden van de Nederlandse Associatie voor Analytische Psychologie (NAAP, lid IAAP) en door bijdragen van de Vrijzinnig Protestantse Stichting Bejaardenzorg (VPSB) en het Jungiaans instituut.

Ontwerp omslag: Marion Rosendahl

Illustratie omslag: Carl Gustav Jung. Fotograaf onbekend.

Vormgeving binnenwerk: Karel Oosting

*Het is ons niet gelukt de rechthebbenden van de foto te achterhalen.
Mocht u menen rechten te kunnen doen gelden, neemt u dan contact op
met de uitgeverij.*

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

Opgedragen aan Tjacoline
In dankbare herinnering

Inhoud

Inleiding

- Over wie dit boek gaat – 13
- Portret van Jung aan het begin van zijn carrière – 16
- Jung presenteert Freud en zichzelf in Amsterdam – 21

1 Maria Moltzer (1874-1944)

Pionier naast Jung

- Inleiding – 37
- Van Amsterdam naar Zürich – 39
- Kindertherapeute bij Jung – 42
- Assistente van Jung – 44
- Fanny Bowditch – 45
- Moltzer en De Club – 49
- Moltzers belangrijkste bijdrage aan Jung: de intuïtie – 54
- Jungs anima – 60
- Haar vertrek – 66
- Een geëmancipeerde vrouw in haar tijd – 69
- Haar leven na Jung – 72
- Afsluitende beschouwing – 79

2 Albert Willem van Renterghem (1874-1944)

Een ooggetuige van het eerste uur

- Van hypnotiseur tot psychotherapeut – 81
- Kliniek in Amsterdam – 83
- In contact met de psychoanalyse – 86
- In analyse bij Jung – 87
- Spanningen – 94
- Afronding van de analyse en vertrek uit Zürich – 95
- Een vertaalproject mislukt – 96
- ‘Freud en zijn school’ – 98

- Afstand van Jung – 100
- Succesvolle vertaling van Freud – 102
- Voorzitter van een freudiaanse vereniging – 104
- Laatste project: autobiografie – 105
- Nabeschouwing – 106

3 Johan Rudolf Katz (1880-1938)

De geniale buitenstaander

- Leven en werk – 109
- Katz over de Züricher psychoanalyse – 112
- Een moeilijk man – 117

4 Jan Herman van der Hoop (1887-1950)

De aristocraat

- Inleiding – 119
- Verdediger van Jungs standpunten – 120
- ‘Nieuwe richtingen in de zielkunde’ – 124
- Bezwaren tegen Freud – 125
- Zijn lievelingsonderwerp: de typenleer van Jung – 127
- Zijn leven en werk na 1921 – 131
- In de schaduw van het nazisme – 132
- Het rampjaar 1933 – 133
- Jung wordt gemanipuleerd maar manoeuvreert zelf ook ongelukkig – 134
- Nieuwe statuten, maar de moeilijkheden blijven – 136
- Jung en de Nederlanders in deze barre tijd – 137
- De freudianen opereren eveneens wazig met hun joodse leden – 141
- De uitzichtloze laatste jaren tot aan de oorlog – 142
- Na de oorlog – 145
- Briefwisseling na de oorlog – 146
- Van der Hoops magnum opus – 149

- 5 Augusta de Wit (1864-1939)**
Orpheus aan het meer van Zürich
- Haar leven en werk in vogelvlucht – 153
Een werkcollege bij Jung in 1932-1933 – 159
Haar verdere Jung-studie – 170
Slot – 177
- 6 Olga Fröbe-Kapteyn (1881-1962)**
De grote moeder en haar held
- Eranos – 181
Haar leven vóór Eranos – 182
Het project Eranos – 190
De Eranos-Tagungen: hun opzet en hun geheim – 196
Jung en de Tagungen – 202
Iconografisch project van Olga Fröbe-Kapteyn – 206
De Mellons, vrienden in nood – 208
De relatie tussen Jung en Fröbe-Kapteyn – 210
Postscriptum – 218
- 7 Jan Hondius (1900-1977)**
De archeoloog
- Het leven van Hondius – 222
Hondius en Jung – 227
Ten slotte – 237
- 8 Etty Hillesum (1914-1943)**
‘Ik denk dat ze Jung lééfde’
- Een korte biografie – 241
Begin dagboek, 9 maart 1941 – 246
Haar eerste Jung-citaat – 248
‘Die Frau in Europa’ – 252
‘De betekenis van de psychologie voor de tegenwoordige tijd’ – 258
Wandlungen und Symbole der Libido – 264
Het onbewuste in het normale en het zieke leven van de ziel – 270
Slotbeschouwing – 272
- 9 De oprichters van de eerste Jung-vereniging in 1946**
Geïnspireerd en strijdbaar
- Vereniging tot bevordering van de Psychologie der
Zürcher School – 277
Marguerita Hofstede Crull (1897-1972) – 279
Annie Blits (1903-1975) – 282
Elisabeth Camerling (1901-1969) – 284
Victor Westhoff (1916-2001) – 286
Jacques Noordzij (1920-2006) – 292
- 10 Tom van Waveren en zijn familie**
Jung in de Bollenstreek
- Inleiding – 305
Tom van Waveren (1899-1959) – 306
Erlo van Waveren (1902-1985) – 308
Annie van Waveren (?) en Theo van Waveren (1896-1981) – 310
De pelgrimstocht van Erlo van Waveren – 312
Ten slotte – 317
- 11 Eugène Antoine Désiré Emile Carp (1895-1983)**
De hoogleraar
- Inleiding – 321
Zijn leven en werk – 322
Carp en Jung – 328
Jung in Leiden – 337
Laatste gedachten over Jung – 338
- 12 René Jacques van Helsdingen (1915-2013)**
De laatste ooggetuige
- Enkele feiten uit zijn leven – 341
Bekendheid geven aan de leer van Jung – 347
‘Claire’: een begaafde Nederlandse vrouw in therapie bij Jung – 356
Tot slot – 369

13 Gilles Quispel (1916-2006)

De gnosticus

Sterven aan de Rode Zee – 371

Het leven van een classicus – 373

Zijn ontmoetingen met Jung – 376

De Jung Codex en het Evangelie van Thomas – 383

Gnosis – 389

Jung, Quispel en de gnosis – 393

Slot – 397

14 Marten Toonder (1912-2005)

Een 'elementaal' als je begrijpt wat ik bedoel

Inleiding – 401

Enkele feiten uit zijn leven – 403

Jung in het leven van Marten Toonder – 407

'In de wereld van de instincten waren de archetypen rond' – 414

De archetypische 'geboorte' van Bommel – 415

Jungiaanse sporen in het werk van Toonder – 416

Tot slot – 424

15 Gerard Reve (1923-2006)

Gods jongleur

Beknopte biografie – 427

Had Reve een jungiaan als psychiater? – 428

Introvert gewaarwordingstype – 432

Eerste thema: 'Vrouwendienst en zielendienst' – 433

Tweede thema: 'De relativiteit van het godsbegrip' – 440

Toetreding tot de Rooms-Katholieke Kerk – 443

Van een Drie-eenheid naar een Viereenheid – 445

Isis-Maria, Troon der Wijsheid – 449

Bouwer naast God – 453

Ter afsluiting – 457

Bijlagen

1 Johan Carel Fetter (1885-1959)

De Nederlander die Jung populair maakte – 461

2 Simon Vestdijk (1898-1971)

Schrijft een verrassende tekst over de jungiaanse agogie van de toekomst – 467

3 Fokke Sierksma (1917-1977)

Integreert Jung in de godsdienstwetenschap – 471

4 Harry Mulisch (1927-2010)

'Naar aanleiding van Jung' – 475

5 Frida Katz (1885-1963)

Jungiaans juriste en politica – 479

6 De vriendin van 'Claire'

Een intrigerende patiënte van Jung – 486

7 Hoe het de jungianen in 1917 verging in de freudiaanse

Nederlandsche Vereniging voor Psychoanalyse – 490

Slotbeschouwing – 506

Dankbetuiging – 510

Bibliografie – 513

Chronologie van Jungs leven – 527

Enkele sleutelbegrippen van Jung – 532

Personenregister – 536

Beeldverantwoording – 541

Inleiding

**Ik kan alleen maar hopen en wensen dat niemand een 'jungiaan' wordt.
Ik vertegenwoordig immers geen leer,
maar beschrijf feiten en stel bepaalde opvattingen voor,
die ik waard vind om te bediscussiëren.
Ik verkondig geen afgeronde en afgesloten leer,
en ik verafschuw 'blinde aanhangers'.
Ik laat iedereen de vrijheid om op zijn eigen wijze met de feiten
rond te komen,
ik eis immers voor mezelf ook die vrijheid op.**
(Jung)

Over wie dit boek gaat

Dit boek gaat over Nederlanders die de Zwitserse zenuwarts Carl Gustav Jung (1875-1961), de grondlegger van de Analytische Psychologie, tijdens zijn leven ontmoet hebben, hetzij in levenden lijve, hetzij in zijn brieven aan hen, hetzij in zijn teksten, en in zijn ban raakten.

Sommigen onder hen waren bekend in hun tijd en zijn dat nog steeds, een flink aantal was destijds bekend maar is dat niet meer. Eén onder hen, de jonge joodse vrouw Etty Hillesum, was zo goed als onbekend tijdens haar leven maar kreeg in de jaren tachtig wereldroem. Onder hen zijn uiteraard een aantal psychiaters (zoals Eugène Carp, Jan van der Hoop en René van Helsdingen), maar ook theologen (Gilles Quispel en Fokke Sierksma) en met name ook kunstenaars (onder hen Gerard Reve, Marten Toonder, Augusta de Wit, Simon Vestdijk en Harry Mulisch). Twee Nederlandse vrouwen zijn voor Jung zelf van grote betekenis geweest (Maria Moltzer en Olga Fröbe-Kapteyn). Het was ook verrassend om te merken dat Jung regelmatig in Bennebroek zijn goede vriend, de bollenboer Tom van Waveren bezocht. En we volgen van nabij het wel en wee van de oprichters van de eerste Jung-vereniging in Nederland in 1946 (onder andere Victor Westhoff, Elisabeth Camerling en Jacques Noordzij).

Over het algemeen staat in elk hoofdstuk een Nederlander centraal. De volgorde wordt bepaald door de biografische lijn van Jungs leven. Deze chronologische opbouw heeft als voordeel dat we zo ook het leven en denken van Jung zelf volgen. We leren Jung kennen vanuit allerlei invalshoeken, zoals die van de psychiatrie, de psychotherapie, de pedagogiek, de biologie, de beeldende kunst, de literatuur, de astrologie, de theologie, de godsdienstwetenschap, de filosofie, de archeologie en de volkenkunde.

En Jung ontmoette op zijn beurt die Nederlanders. Verschillenden onder hen verschaften hem nieuwe ideeën, anderen gaven hem een platform om zijn ideeën wereldwijd te verspreiden en een enkeling riep hem tot de orde.

Dit boek gaat niet over de Nederlanders bij wie wij wel veel jungiaans gedachtegoed tegenkomen, maar die zich daar zelf misschien niet van bewust waren. Het is niet moeilijk om in het werk van bijvoorbeeld cultuurfilosofen of kunstenaars archetypisch materiaal aan te wijzen, terwijl zij zelf bij wijze van spreken nooit een letter van Jung gelezen hebben. Zo weten we ook dat er in de psychiatrie en psychotherapie tegenwoordig ideeën en werkvormen gangbaar zijn die zonder enige twijfel hun oorsprong bij Jung hebben, hoewel de betreffende psychiater of therapeut daar geen weet van hoeft te hebben.

Een ontmoeting met Jung was niet zelden een paradoxale ervaring. Hij was verre van eenduidig. Hij was een soort natuurverschijnsel waarin je terechtkwam zoals in het weer, met zijn hoge en lage drukgebieden, zijn zonneshijn, zijn onweersbuien, zijn onvoorspelbaarheid, zijn plaatselijke karakter en zijn wereldomvattend klimaat. Treffend wordt dat getypeerd door Eric Lopes Cardozo.¹ Hij was nog maar een 24-jarige doctorandus geneeskunde toen hij de Zwitser in april 1935 in Amersfoort tegenkwam. Jung was daar door de Internationale School voor Wijsbegeerte uitgenodigd om een vijftal voordrachten te houden.² Onder de indruk van deze beroemde man schrijft hij:

‘Als men Jung voor de eerste maal ziet, maakt hij meer de indruk van een boer dan van een geleerde. Zijn verschijning kan men niet beter karakteriseren dan door het Duitse woord “*urwüchsig*” [oerkrachtig]. Hij is een grote, breedgeschouderde, fors gebouwde man met een ijzersterk gestel. Zijn vader was dorpsdominee in een klein Zwitsers plaatsje. Vol trots is hij zich zijn afstamming bewust: “*ich bin ein einfacher Bauer aus der Schweiz*”.

Het merkwaardige is nu dat hij van dag tot dag groter en massiever gaat lijken. Dit is natuurlijk slechts schijn, maar typerend voor zijn persoonlijkheid. Wanneer wij aan de maaltijd verenigd waren, dan was het of hij alleen aan tafel zat, alsof zijn kolossaalheid alle anderen in het niet deed verzinken.

Zo was het ook 's avonds als wij ons schaarden om een open haard en hij gemoedelijk een pijp rokend tussen ons zat. Eigenlijk waren dat zijn beste ogenblikken. Dan gaf hij zich ten volle. Als hij achter de sprekerslessenaar stond, dan maakte hij de indruk van op zijn *qui-vive* te zijn, dan dwong hij zichzelf om zakelijk te blijven, al gelukte dit hem maar zelden. Maar 's avonds op zijn praatstoel liet hij zijn invallen vrij opwellen en wist hij zijn gehoor uren achtereen in spanning te houden. Verhalen, vol van verborgen waarheden en fijne ironie, scherpe uitvallen en onbarmhartige kritiek, maar ook weer opbouwende gedachten, geestelijke vergezichten.

1 - Prof. dr. E. Lopes Cardozo (1910-1995) zou in Nederland uitgroeien tot een autoriteit op het gebied van de inwendige geneeskunde, met name in de klinische oncologie.

2 - Vgl. Jung (1935).

Het merkwaardigste was echter, hoe in alle mensen zich iets ging roeren, hoe ieder de behoefte kreeg zich te uiten, hoe zelfs de meest verlegen natuur zich tot spreken gedrongen voelde. En toch spaarde hij niemand, onverschillig wie of wat hij was. Professor zo en zo kreeg te horen, dat zijn denkbeelden “*der reinsten Blödsinn*” waren, terwijl een veel minder ontwikkeld iemand een prijzend “*sehr richtig*” ten deel viel.

Als dan de meningen fel tegenover elkaar stonden en de spanning ondragelijk scheen te worden, kwam er een brede glimlach om zijn mond en zei hij: “*ich werde euch mal eine Geschichte erzählen*”. Dan kwam een anekdote, een legende, een werkelijk gebeurde geschiedenis uit zijn eigen ervaring, waarvan men aanvankelijk het verband met het besprokene niet voelde. Maar plotseling besepte men, dat er iets verhelderd was, dat uit de tegenstellingen een eenheid geboren was. Een onuitputtelijk verteller is Jung. Zijn verhalen spelen in alle delen van de wereld. Hij is van een bijkans ongelofelijke belezenheid en zijn geheugen is onfeilbaar. Ofschoon Jung aan de universiteit doceert, is hij toch alles behalve een professor in stijve toga. Als hij zonder jas en blootshoofds in de regen staat te vertellen, dan is hij in zijn element. Hij heeft iets van Socrates en van een oudtestamentische profet.³

We zullen zien dat de Nederlanders in dit boek dikwijls die dubbele karakteristiek in Jung herkenden. Komt Lopes Cardozo in 1935 een al ‘oude boer’ tegen, vol wijsheid en vernuft, Maria Moltzer, die in het eerste hoofdstuk centraal staat, komt in 1910 nog een ‘jonge boer’ tegen, vol tegendraadse, sprankelende ideeën.

Het is zinvol om in deze inleiding een beeld van deze jonge Jung te schetsen. In 1910 heeft hij al een geheel eigen weg afgelegd die leidde tot de ontdekking van de onbewuste psyche. Freud had dat een aantal jaren eerder ook al gedaan, maar Jung was zich daar merkwaardigerwijs niet van bewust geweest. Toen Freuds *Traumdeutung* in 1900 uitkwam, keek Jung dat boek amper in. Pas enkele jaren later ontdekte hij tot zijn grote verrassing dat Freud in datzelfde gebied van de onbewuste psyche revolutionaire ontdekkingen had gedaan. Toen pas zocht hij hem op, gingen de sluisen naar elkaars ideeën open en hadden ze nog maar één ideaal: de wereld veroveren voor de psychoanalyse. Maar al snel liep de samenwerking stuk. Hun opvattingen verschilden op belangrijke punten te sterk. In die beginperiode komen al verschillende Nederlanders bij Jung op bezoek. Ik wil in deze inleiding een inhoudelijk portret schetsen van deze jonge Zwitserse wetenschapper.

3 - Lopes Cardozo, 9-10. Ik heb in de tekst de spelling aangepast.

Portret van Jung aan het begin van zijn carrière

Eerste mijlpaal: de ontdekking van het verschijnsel cryptomnesie

Carl Gustav Jung werd geboren op 26 juli 1875 in Kesswil bij het Meer van Konstanz. Zijn vader, Paul Jung (1842-1896), was in dat plaatsje dominee. Zijn moeder Emilie Preiswerk (1848-1923) kwam uit een theologenfamilie. In haar familie hadden verschillende mannen en vrouwen mediamieke gaven. Zij had die ook. In 1879 verhuisde het gezin naar Klein-Hünningen. Daar werd in 1882 hun tweede kind geboren, Emma.

Jung volgt het gymnasium in Basel en begint in 1895 in die stad aan zijn universitaire medicijnenstudie. In 1900 studeert hij af en krijgt in december van dat jaar zijn eerste baan, die van assistent-arts aan de beroemde psychiatrische kliniek Burghölzli in Zürich.

Hij was nog niet gepromoveerd. Wel bracht hij het materiaal voor zijn promotieonderzoek mee. Het waren de door hem gemaakte verslagen van de spiritistische seances waar zijn nichtje, Hélène Preiswerk, als medium fungeerde. Jung had daaraan deelgenomen, evenals zijn moeder. In 1925 komt hij in een werkcollege terug op deze in eerste instantie toch weinig wetenschappelijk aandoende interesse.

'In 1896 had ik een ervaring die als een drijvende kracht mijn toekomstig leven zou beïnvloeden. (...) Wat mijn interesse in psychologie in beweging zette, was wat er aan de hand was bij een meisje van vijftieneneenhalf jaar dat slaapwandelde. (...) Haar zussen hadden ontdekt dat zij ongewone antwoorden kregen, als zij haar vragen stelden in haar slaap. (...) Ik was onder de indruk van het feit dat, niettegenstaande alle uiterlijk vertoon, er een verborgen leven van de geest moest bestaan dat zich alleen toont in trance of in slaap. (...) Tijdens de trance manifesteerden zich gewoonlijk afzonderlijke persoonlijkheden; en langzamerhand kwam ik er achter dat ik via suggestie de ene of de andere persoonlijkheid kon oproepen. (...) Ik zei nu tegen mezelf: er moet een wereld achter de bewuste wereld bestaan, en met deze wereld staat het meisje in verbinding. Ik begon met het bestuderen van spiritistische literatuur, maar kon daarin geen bevredigend antwoord vinden. Toen wendde ik me tot de filosofie, steeds op zoek naar mogelijke sleutels voor deze eigenaardige verschijnselen.'⁴

Uiteindelijk stuit hij voor zijn gevoel pas in de psychiatrie op bruikbare kennis over 'deze wereld achter de bewuste wereld'. Hij meent dat hij deze wereld kan detecteren via wat hij gaat noemen: 'cryptomnesie'.⁵ Het woord is samengesteld

4 - Jung (1925/1989), 3-4.

5 - Vgl. Jung (1902/1995), 90-95.

op basis van twee Griekse woorden: 'kruptos' – verborgen, en 'mnèmè' – geheugen. Bij cryptomnesie, wat dus 'verborgen herinnering' betekent, gebeurt het volgende: men herinnert zich iets terwijl men niet beseft dat het om een herinnering gaat. Men is ervan overtuigd dat het om een originele gedachte of intuïtie gaat. Een musicus bijvoorbeeld heeft in zijn jeugd een populair volksdeuntje gehoord en dit deuntje duikt als motief op in een van zijn symfonieën. Hij is zich echter niet meer bewust van dat verband en meent iets nieuws gemaakt te hebben. Via overtuigend speurwerk van iemand komt onomstotelijk vast te staan, niet alleen dat dat deuntje al bestond maar ook dat hij het als kind trefzeker gehoord heeft. De componist is zich echter van geen 'kwaad' bewust. 'Cryptomnesie is het bewaren van het bericht en het vergeten van de bron.'⁶

Uit het feit nu dat deze 'verborgen herinnering' weer aan de oppervlakte verschijnt, mag geconcludeerd worden dat zij in een onbewuste dimensie van de psyche was blijven voortbestaan. Jung kon vrij gemakkelijk aantonen dat zijn slaapwandelende nichtje 'profeteerde' vanuit haar 'verborgen herinneringen'. Voor Jung was dit een bewijs voor het bestaan van het onbewuste. Cryptomnesie had voor hem een grote bewijskracht. Het onderwerp heeft hem nooit meer losgelaten.

Het proefschrift is in anderhalf jaar klaar. Op 17 juli 1902 promoveert hij op *Zur Psychologie und Pathologie sogenannter okkultur Phänomene*. In deze studie probeert hij empirisch plausible verklaringen te vinden voor het feit dat zijn nicht tijdens de zittingen stemmen hoorde, ingevingen kreeg en rollen speelde. Zijn belangrijkste hypothese is daarbij dus cryptomnesie. We kunnen wel stellen dat dit proefschrift de handen niet op elkaar gekregen heeft. In wetenschappelijke kringen vindt men het te esoterisch en in esoterische kringen te wetenschappelijk. Voor Jung was het echter een eyeopener.

Tweede mijlpaal: de ontdekking van het complex

In de lente van 1901 krijgt de 25-jarige Jung samen met zijn jonge collega Franz Riklin (1878-1938) opdracht van de directeur van Burghölzli, Eugen Bleuler (1857-1939), onderzoek te doen in de zogenoemde woordassociatietest. Beiden gaan voortvarend aan de slag. De test zelf was geen uitvinding van Jung. Die was het product van de nieuwe experimentele psychologie die rond 1900 de toon aangaf. Een grondaxioma van deze stroming was dat psychische fenomenen onderzocht dienden te worden door de menselijke reacties te bestuderen op toegediende, meetbare prikkels. Bleuler vond dat dit onderzoek ook bij psychiatrische patiënten aangewend kon worden.

6 - Draaisma, 3.

De woordassociatietesten werden uitgevoerd om bewuste gedachtestromen te onderzoeken. Jung nam ze meteen serieus ter hand, verfijnde de technieken en ontdekte methodes om de reacties preciezer te kwalificeren en te kwantificeren. Tijdens de experimenten werd aan een proefpersoon een aantal 'prikkelwoorden' voorgehouden en deze moest op ieder woord reageren met een woord dat hem of haar spontaan inviel. Wat Jung nu intrigeerde en irriteerde, waren de *stoornissen* in de gedachtestroom van de cliënten. Er traden haperingen op die op het eerste gezicht onverklaarbaar waren. Juist omdat de instrumenten zo verfijnd waren (hij kon de polsslag, de bloeddruk en de transpiratie meten), mat hij heel precies de verschillen in reactie en reactietijd. 'Ineens' had de cliënt moeite om een woord uit te spreken of raakte hij geblokkeerd bij een ogenschijnlijk alledaags woord. Om een of andere duistere reden stokte dan de associatiereeks, werd de cliënt gespannen, sloeg het nergens meer op wat hij zei, voegde hij verklaringen toe of viel hij gewoon stil. Op het eerste gezicht was daar geen reden voor aan te geven. Dat nu juist biologeerde Jung, daar wilde hij 'achter' komen, tot hij op een dag ineens besepte dat hij weer stuitte op de werkelijkheid van het onbewuste, dé reden waarom hij dit vak gekozen had.

In 1925 roept hij in een werkcollege deze gang van zaken weer in herinnering. Eerst vertelt hij dat zijn omgeving smalend had gereageerd op zijn keuze om psychiatrie te gaan studeren. 'Hun commentaar was, "Wel, we dachten altijd al dat je gek was, nu weten we het zeker!"' Dan vervolgt hij: 'Ik vertelde tegen niemand dat ik het plan had om het verschijnsel van het onbewuste in de psychosen op het spoor te komen, maar dat was wel mijn vaste voornemen. Ik wilde de indringers in de geest achterhalen – de indringers die mensen deden lachen als ze niet behoorden te lachen, en deden huilen wanneer ze niet behoorden te huilen. Toen ik mijn associatietesten ontwikkelde, waren het de gebreken die de testen lieten zien die mij interesseerden. Ik maakte zorgvuldig aantekening van de plekken waar mensen de experimenten niet konden afronden, en uit die observaties kwam ik tot mijn theorie over de autonome complexen als zijnde de oorzaak van de blokkade in de libidostroom.'⁷

Jung merkte namelijk op dat reeksen van antwoorden een bepaald patroon konden vormen. Het was niet zozeer dat cliënten verschillend reageerden op eenzelfde woord, maar dat er in die verschillen symptomatische patronen te zien waren. Het was net of er in de psyche brandpunten bestonden van waaruit bepaalde strevingen geclusterd werden. Jung ging die brandpunten 'complexen' noemen, letterlijk 'samengestelde gehelen'. Jung besepte dat de testen een poort openenden naar het onbewuste.

7 - Jung (1925/1989), 7-8.

Een cliënt was zich namelijk meestal niet bewust van zijn drive, en als hij dat wel was, kon hij niet verhinderen dat die toch weer de kop op stak. De reacties waren autonoom, niet bewust gewild, onwillekeurig, sterk gevoelsbeladen en persoonsgebonden. De psychische energie balde zich samen in een focus die kenmerkend bleek te zijn voor die persoon. De reacties waren ook stereotiep. Zo kon bijvoorbeeld het aspect 'vader' te pas en te onpas bij een cliënt terugkomen, bij een ander het aspect 'moeder'. Jung sprak dan van een vadercomplex, of van een minderwaardigheidscomplex wanneer een duister gevoel van minderwaardigheid zich steeds weer aan alles en nog wat vastkleefde.

Complexen hoeven niet per se van ziekelijke aard te zijn, ze kunnen ook creatief zijn. Complexen zijn echter steeds voor onze bewuste logica dubbelzinnig, onlogisch en soms onhanteerbaar. Ze kunnen het bewustzijn zowel remmen als bevorderen. Ze zijn echter levensnoodzakelijk, wil de psychische activiteit niet tot stilstand komen. Ze komen juist in beweging als het psychisch systeem niet in evenwicht is. Ze kunnen zich door een fantasie of een wens van binnenuit aan het ik-bewustzijn opdringen, andere keren zwengelt soms de buitenwereld die energie aan. Als het bewuste ik met zo'n complex een positieve relatie heeft en de krachten ervan weet te integreren, wordt het veel sterker. Bij een negatieve relatie zullen juist psychische spanningen ontstaan.

In 1906 bundelen Jung en Riklin diverse al in eerdere jaren verschenen bijdragen, en onder redactie van Jung verschijnt het eerste deel van *Diagnostische Assoziationsstudien*. Daarin staan vier bijdragen van Jung zelf. Eén ervan heeft als titel 'Psychoanalyse und Assoziationsexperiment'. Daarin betoogt hij dat de psychoanalyse een goede methode biedt om het verdrongen psychisch materiaal dat men via de testen op het spoor komt, bewust te laten worden en te interpreteren. Jung stuurt een exemplaar op naar Freud. Dat levert op 11 april 1906 de eerste brief van Freud aan Jung op. Freud bleek het werk al aangeschaft te hebben.⁸

Jung verwerft internationale roem met zijn *Assoziationsstudien*. Zo komt hij met zijn onderzoek ook op het terrein van de criminologie. Een verdachte heeft natuurlijk heel wat te verbergen. Door hem een reeks woorden voor te schote-

8 - Freud/Jung (2000), 37. 'Geachte collega, Heel hartelijk dank voor het toezenden van uw Diagnostische Assoziationsstudien, waarop ik in mijn ongeduld al de hand had weten te leggen. Uw laatste studie "Psychoanalyse und Assoziationsexperiment", deed me natuurlijk het meest plezier, omdat u op grond van uw ervaringen de stelling verdedigde dat ik niets anders dan waarheden over de tot nu toe onbetreden gebieden van ons vak heb meegedeeld. Vol vertrouwen reken ik er op dat u nog vaak in staat zult zijn mijn opvattingen te bevestigen, en ik zal me ook graag door u laten corrigeren. Uw collegiaal toegenezen dr. Freud'.